

JEGYZETEK EGY SZINTÉZISRŐL

KOVÁCS KÁLMÁN: *GYULAI PÁL SZÉPPRÓZÁJA*

A kiadványsorozatot Barta János a debreceni egyetem nyugalmazott professzora szerkeszti. Neve felidézi az ő irodalomfelfogását, műhelyét, tanítványainak igényes, eredményes tudományos munkáit, amelyek egy része ebben a sorozatban jelent meg. Ezt az irodalomtudományi iskolát mindenestre ismeri a szakmai közvélemény, és már régóta számon tartja. Tanítványai kiválóan képzett szakemberek, vagy inkább azt mondhatnám, hogy kitűnő alapozást kapott filológusok. Talán túlzottn is betartják a klasszikus értelemben vett filológiai „formai” szabályait, jegyzetapparátusuk mindig teljességre törekszik, nincs egyetlen gondolatuk, állításuk sem, amit ne bizonyítanak, vagy ne konfrontálnak a kérdés vonatkozó szakirodalmával. Ez az alapkövetelmény igen hasznos, hiszen elsősorban ismeretközlés, mindenképpen tájékoztatást ad a további munkához, támpontot és eligazodást a kutatásokhoz. Ezek a tanulmányok aszketikusan a „tárgyra” irányulnak, egy kutatóközösség javára íródtak, hozzászólások a szaktudomány állandó, országos vitájához. Köszönet és tisztelet jár értük. Sok kezdő kutató dolgát könnyítették meg, kisugárzásuk eljutott a pesti, pécsi, szegedi egyetemekre is, a praktikus részlet-témákat hallgatók, tanárok veszik segítségül, különösen a műelemzések, a formai megközelítés szempontjai, ötletei miatt. A kétségtelenül érezhető egységnek természetes hátránya a monoton egyöntetűség is. Minden iskolának és módszernek veszélyes buktatója ez, amely előbb-utóbb visszaút, elszűrkíti, eljellegteleníti az alkalmazást. Az új szempontok azonban megragadnak, friss, tehetséges kutatóknál megújulnak, ezért érdemes értük dolgozni, megőrzésükért áldozni, az alkotói egyéniség rovására is.

Kovács Kálmán ilyen eredeti tehetség, már messze maga mögött hagyta az iskola rutinfeladatait, kinőtte a műhelyt, saját gondolatai, felfedezései, szellemi ízlése, egyénisége teszik érdekessé írásait. Amikor elvi kérdéseket érint, még vissza-visszaütal Barta meghatározásaira. A romantikáról, realizmusról, az irodalom egyéb jelenségeiről, mint amilyen az eszményítés, lélektaniség műfajkérdések, hasonló kategóriákban gondolkodik, mint Barta, több helyen idéz is tőle. Nem egyszerű gesztus csak ez, a volt tanítvány hűsége és tisztelete, hanem a tudós igénye arra, hogy egzakt nyelven közölje mondanivalóját, tehát „meg-egyezős”, fogalmi jelzéseket használja ugyanarra a jelenségre. Komoly, a kalandosságtól óvakodó, puritán szándék ez, ha csak egy kisebb körre is terjed ki az ő „meg-egyezős” szaknyelvük. Kovács Kálmán az átme-

neteket, árnyalatokat kutatja. Bevallottan: hiányokat szeretne kitölteni, és továbbgondolni a nagy periodizációk, a nagy íróportrék, életművek tanulságait, halványabb, ismeretlenebb környezetükre történt kihatásukat, illetve a kisebb „lépcsőket” is helyükre tenni, amelyek elvezettek a csúcokra, a vitathatatlan értékekhez. A témaválasztásban már megfogalmazza az értékek kitágításának, igazságosabb alkalmazásának benső igényét. Szerény „hézagkitöltő” szándéka tehát jóval több lett, érték-módosító, nem egyszer értékmentő teljesítmény.

Már a kritikus Gyulai Pállal szemben sem elfogult. Az 1849 utáni korszak legnagyobb kritikusai egyénisége volt Gyulai, írók és művek sorsát döntötte el, nevét babonásan tisztelték, vagy engesztelhetetlenül gyűlölték, összekapcsolták a kiegyezést előkészítő irodalmi csoportosulással, az úgynevezett irodalmi Deák-párttal, konzervatív vagy arisztokratikus ízlésű volt, kinek-kinek a történelmi igazságérzete, vagy elfogultsága szerint. A korról foglalkozó irodalomtörténeteseknek szükségszerűen szembe kellett nézni a Gyulai-kérdéssel. Kovács Kálmán monográfiában vállalkozott a bonyolult feladatra. Nehéz volt az értékelés, mert minden állítás, pozitív és negatív egyaránt bizonyíthatónak tűnt. Kovács Kálmán azonban a bonyolult kérdések embere. Őszintén szembenézett Gyulai pártos, pártot szervező részrehajlásaival, megrajzolta kritikai elveit, hogy feltárhassa ugyanilyen objektív módon az irodalomtudós elméleti, esztétikai forrásait, körvonalazható, sőt folytatható rendszerét. Fontos elemzés volt ez, mert Gyulai irodalomtörténeti szemlélete nem tűnt el nyomtalanul, a 20. század egyik tudományos vonulata szervesen kapcsolódhatott hozzá.

A 19. század második felének politikai és tudományos, szellemi harcai, az egymást követő, egymásra torlódó áramlatok lekötötték ennek a nemzedéknek a legműveltebb, legfelkészültebb tagjait. Mindannyian íróknak és tudósnak, vagy íróknak és politikusnak készültek, a nemzeti művelődés, és a nemzeti függetlenség érdekei szerint, de lassan-lassan elveszett, elhallgatott bennük az író, a költő, a tudós, és maradt a „szemlélődő”, de harcosan, éberén szemlélődő, gondolataival is cselekvő, társadalomépítő, közéleti férfi. Kovács Kálmán most a szépíró Gyulai kísérleteit, pályáját, realista törekvéseit, eredményét, és ellankadását vázolja fel ebben a szerény, füzetformájú könyvecskében, amely azonban nagyvonalú, szélesívű korrajz is. Gyulai prózája mellett látjuk a Bach-korszak jelentősebb prózaíróit, költőit, egész irodalmi életét, ráirányítva a figyelmet a lehetőségekre, a fejlődés útjára, eltérüléseire. Részletesen elemzi a realizmus kibontakozásának nehézségeit, a korszakot, az elnyomatás éveit hibáztatja ezért jobban, nem a helyes szándékú alkotókat. Az *eszményítés* korlátairól talán túl sötét képet fest, de világosan

kifejti, hogy mért sajnálja az ebbe való belenyugvást, és miért tartja kivételesen jó megoldásnak Gyulai *Udvarházát*, amely közvetítő módon a realizmus akkori legnagyobb műve. Kovács Kálmán szerint. Kitörni az eszményítésből – ez lett volna az út a többi író számára is. Gyulai kísérlete sikeres volt. A siker fő titka a hangnemvegyítés, a reális részletek, és a hangnemek sorrendisége, olyan hős, olyan valóságanyag választása, amelynek lírizálása, elégikus sommázata közelebb volt a kor reális típusához, a valósághoz. Ahogyan ő írta: Gyulai itt nem áldozta fel, mint majd későbbi novelláiban, a „life by time” gazdag világát a „life by values”-ért, a klasszicizáló általánosságokat, az örököt nem részesítette előnyben a realizmus konkrét jellemeivel és történeteivel. Elemzi mennyire nehéz megtalálni a realizmushoz vezető utat, vagy utakat, és milyen reménytelen illúzió volt akkor meg is maradni ezen az úton. A népies-nemzeti eszményítés adaptációi visszahanyatlottak a romantikába, a „szív” történetei állandó modellt alakítottak ki Kemény-nél, Gyulainál, nem társadalmi és időbeli jellemek, hanem lélektani típusok éltek, gondolkodtak, szenvedtek ezekben a prózai művekben is. A lírizálás és a reflexiók eltávolították az írókat a realizmustól. Jóllehet ez a kor hatása, az önkényuralom következménye, a tény mégis csak tény. Gyulai adekvát műfaja a versesregény lett volna, amire tett is kísérletet. A dezillúzió konfliktusai, a kompozíció keretes és folyamatosan haladó típusa, az elégikus-lírai hangnem egyaránt a realizmusba való fejlődés stádiumát jelzik. Nagyon röviden, talán leegyszerűsítve is, ez Kovács Kálmán értékelése a Bach-korszak irodalmáról, Gyulai szép-prózájáról.

A recenzens nem tehet mást, mint fejet hajt az érvelés lenyűgöző felépítése előtt, megéri és elfogadja Kovács Kálmán koreképét, mint egyik lehetséges, bizonyos részletekben igen hatásosan bizonyított korszakjellemezést, illetve korszakértékelést. Természetesen azzal a meggyőződéssel, hogy vannak más korjellemezések, megközelítések is, hogy ez a megoldás felvet néhány kérdést is. Közülük csak egyet írok ide: vajon az „átmeneti” nem természetes része-e a kor realizmusának, és akkor már nem átmeneti. Kovács Kálmán ezt izgalmasan fedezi fel Gyulai „modern” cselekmény-elvágásánál. Talán más lenne az eredmény, ha a hangnemi és a lélektani jegyek vizsgálatát is így folytatná le. Kísérletnek talán megérné. És ő lenne erre a leghivatottabb. (Kossuth Lajos Tudományegyetem. *Studia Litteraria*. XIV. 1976.)

MEZEI JÓZSEF